

8. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовно-стилістичні поради: навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
9. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
10. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – [2-ое изд.]. – М.: Учпедгиз, 1941. – 606 с.
11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2010. – 406 с.

Довідкова література

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Перун, 2007. – 1736 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Гораненко, М. П. Зяблюк та ін. – [3-є вид., зі змінами і доп.]. – К.: Українська енциклопедія, 2007. – 856 с.

Джерела

Симоненко В. Вибрані твори / Василь Симоненко: упор. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. – [2-ге вид.] – К.: Смолоскип, 2012. – 852 с.

Яна Колесникова

МЕТАФОРИЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ У РОМАНІ

УЛАСА САМЧУКА “МАРІЯ”

Найголовнішим джерелом образності мови художньої літератури є незвичайне осмислення семантики слова. Опанування його різноманітними відтінками дає можливість майстрові використовувати спеціальні засоби увиразнення, серед яких головну роль відіграють тропи.

Спостереження за особливостями засобів образного увиразнення, які наявні в романі У. Самчука “Марія”, дає можливість стверджувати, що одним із улюблених прийомів письменника є *метафора*.

Метафорична система мовних засобів – надзвичайно багатогранне явище, яке органічно влітається в індивідуально-художнє мислення письменника, розкриваючи особливості світосприйняття і творчу індивідуальність митця.

Метою роботи є дослідження особливостей метафоризації ключових слів у романі У. Самчука “Марія”.

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу метафоричних сполук, зупинимося на виділенні ключових слів у художньому творі.

На думку С.В. Форманової, *ключові слова* – “це розряд високочастотної автосемантичної лексики художнього тексту, яка складає його семантичне ядро (на лексичному рівні) і виступає як вектор інтерпретації художнього тексту” [7, 236]. Дослідниця визначила критерії відбору ключових слів у художньому тексті. А саме:

- 1) асоціативна спільність означуваного та означального;
- 2) інакомовність;
- 3) багатозначність;

- 4) символічність;
- 5) контекстуальна обумовленість;
- 6) частотність;
- 7) інформативність [7, 236].

Об'єктом нашого дослідження стали ключові слова-іменники, що відповідають таким критеріям відбору, тобто пов'язані із тематикою твору, багатозначністю, символічністю і, звичайно, з частотністю – *Марія (716 вжитків), земля (113), очі (110), село (81), сонце (72), поле (60), душа (50), небо (46), кров (30), війна (28)*.

Властивість метафоризуватися – важлива якість слова, з якою часто пов'язані його багатство, гнучкість та краса.

Письменники у своїй мовній практиці ставляться з особливою увагою до явищ метафоризації як до художнього прийому. Вони широко використовують метафоризування, намагаються на цьому ґрунті досягти певного художнього ефекту. Їх метафоричні пошуки виявляються у двох напрямках. “По-перше, поставити на службу своїх завдань метафоризовані факти літературно-національної мови. По-друге, створити власні, індивідуальні метафоричні засоби на основі загальнономовного матеріалу, віднайти в надрах складної мовної структури свіжі й виразні метафоричні явища, доступні й прийнятні для читача, – це важливе творче завдання, яке розв'язується майстром художнього слова” [5].

Без таких яскравих образних елементів, як метафора, наша мова була б “бідною” і “сухою”. Визначення цього поняття у найузагальненішому вигляді можна сформулювати так: *метафора* – переносне значення слова, будь-яке вживання слів у непрямому значенні. Якщо сформулювати більш образно, то *метафора* – це діалог смислів, у результаті якого народжується новий сенс. Основний принцип створення *метафори* – порівняння, але не звичайне, а аналогія, тобто порівняння об'єктів, принципово не схожих, різнопланових [4]. Метафора зближує об'єкти, що належать до різних класів. Вона відкидає приналежність об'єкта до класу, якому він належить, і включає його до категорії, в яку він не може входити на раціональній основі [3].

Метафора виконує ряд важливих функцій, наприклад, додає мові образно-експресивного забарвлення, що поєднується з яскраво вираженою емоційною оцінкою. Завдяки метафорі мова поповнюється лексичними і фразеологічними конструкціями. Образність і емоційна забарвленість метафори настільки глибокі, що її часто використовують для впливу на свідомість і підсвідомість людини. Широко відома роль метафори в рекламній діяльності. Візуальні, звукові і нюхові образи, створені з її допомогою, будять уяву, розвивають фантазію, допомагаючи споживачеві без видимого тиску ззовні зробити певний вибір. Подібні техніки називаються маніпулятивними [4].

Метафора була об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців, зокрема О. Потебні, В. Вовк, С. Єрмоленко, М. Лабашука, А. Тараненка та ін. Метафору розглядають як спосіб творення мовної картини світу (Н. Лобур, О. Федик). Відомі наукові розвідки про українське журналістське мовлення (Х. Дацишин, Л. Завгородня, В. Здоровега, А. Капелюшний, Л. Павлюк, О. Пономарів, О. Різун, О. Сербенська). У сучасному українському мовознавстві домінує погляд на метафору як на художній засіб, цей феномен аналізують насамперед на матеріалі художньої літератури, про що свідчить значна кількість новітніх досліджень, зокрема дисертаційних (Н. Варич, Т. Єщенко, Т. Кіс, Л. Кравець, Т. Матвеева, О. Тищенко та ін.) [2, 3].

Прийнято виділяти два основні види метафор. Перший – *стерта метафора* – це настільки загальноприйнятий і часто вживаний вираз, що його переносне значення не вловлюється [4]: наприклад: “*заходить сонце*” [6, 60].

Другий вид – *різка метафора*, коли зіставляють явно не зіставні поняття. Даний вид найчастіше зустрічається в художній літературі і є характеристикою ідіостилю письменника [4]. Наприклад, у романі Уласа Самчука “Марія” зустрічаємо “*Оченьта горіли кусниками полірованого антрациту*” [6, 9]. “*Старе розлоге село заборсалось в садах, гаях, ярах*” [6, 16].

Дослідники по-різному класифікують метафори. Залежно від особливостей співвідношення зіставляваних предметів виділяють чотири типи метафор, побудованих на:

1. *заміщенні живого живим*, наприклад: “*Марія, яка хмелиною в’ється навколо дужого тіла ворога*” [6, 63], “*Корній і Марія, мов старі птахи, залишили своє давнє гніздо і вилетіли...*” [6, 115];

2. *заміщенні неживого неживим*, наприклад: “*Небеса горять патлатими хмарами*” [6, 109], “*Сонце, піт і кров злились у барви хвилюючих безмежних полотнищ*” [6, 110];

3. *заміщенні неживого живим (уособлення /прозопоєя/ персоніфікація)*, наприклад: “*Сонце весь час працювало*” [6, 8], “*Між тим земля поволі оберталася обличчям до сонця...*” [6, 47], “*земля ніжить*” [6, 67], “*війна ніколи не жартує*” [6, 70];

4. *заміщення живого неживим*, наприклад: “*Скам’яніла Марія*” [6, 78], “*земля наша велика... Заселяй, засипай людьми...*” [6, 68], “*жива, репетлива дійсність, і ім’я їй Марія*” [6, 7].

Також можна говорити й про різні форми граматичного вираження метафори. Найчастіше наші ключові слова-іменники метафоризуються у сполученні з дієсловом та його формами: “*Марніли очі*” [6, 13], “*небеса горять*” [6, 109], “*сонце сповзає*” [6, 62], “*серце бачить*” [6, 136], або ж *прикметником (метафоричний епітет)*: “*піднесена і врочисто чиста Марія...*” [6, 39], “*чорна туга на душі*” [6, 74], “*жовта кров*” [6, 107], “*пітна чорна земля*” [6, 8], внаслідок чого метафора, що виражена іменником, сприймається дещо по-новому. Слід зауважити, що метафора, як і епітет та порівняння, не лише конкретизує уявлення про предмет, а й виражає відповідне емоційне ставлення до нього автора.

Існує ряд загальних закономірностей метафоризації значень: фізична ознака предмета переноситься на людину; ознаки і дії людини чи тварини переносяться на явища природи та предмети. Процеси метафоризації, таким чином, можуть проходити у двох зворотних напрямках: від людини до природи і від природи до людини; від неістоти до істоти і навпаки. Спираючись на ці властивості метафори, виділяють *метафору-оживлення* та *метафору-опредмечення* [1, 181].

Однією з ознак людського мислення є одухотворення явищ природи та предметів, що і виступає головним джерелом творення і виникнення метафор. Одухотворення предметів та явищ природи відбувається через перенесення ознак та дій з істоти (людини, тварини, рослини) на неістоту. Виділяють такі різновиди *метафор-оживлень*: *антропо-, зоо-, ботаноморфні метафори*.

Зважаючи на характер семантичної природи метафори, виділяють *метафори-уособлення*, утворені на основі *уподібнення людині*, де ключові слова позначають активні людські дії, психофізіологічні процеси або стани людини – *антропоморфізація*, тварині – *зооморфізація*, рослині – *флороморфізація* [1, 182].

Вивчаючи метафоричний світ роману У. Самчука “Марія”, ми за основу взяли класифікацію метафор, використану А. І. Білозуб [1, 181-184], і визначили, що найчастіше в досліджуваному романі зустрічається *метафора-оживлення*, тобто відбувається процес *антропоморфізації*.

“Земля не буде чекати, гріх заставляти чекати її” [6, 16-17] – метафора, яка переносить риси, властиві людині, на образ землі, адже *чекати (когось чи щось) / заставляти чекати (когось)* у реальному житті може тільки людина. “Між тим земля поволі оберталася обличчям до сонця...” [6, 47] – метафора, яка ототожнює землю та людину, земля не просто обертається, а обертається обличчям, яке має людина. “Земля України стогне, п’є кров, насичується, криється високими, дикими бур’янами” [6, 108] – у наведених рядках ми бачимо образ української землі, а власне українців, який емоційно посилюється через нанизування у цьому реченні дієслів на позначення внутрішнього стану та фізичної дії. “Земля мліла. Земля віддавалася сонцеві і мужикові” [6, 108] – ще одна яскрава індивідуальна *антропометафора* Уласа Самчука, де дії землі порівнюються із станом, поведінкою жінки. Тож такий образ землі-жінки постає перед нами.

Серед Самчукових метафор виділяємо структури, що забезпечують образну характеристику зовнішності людини. Ключове слово *очі* активно функціонує у романі письменника (110 вжитків). Але в більшості випадків воно у складі метафоричних сполук розкриває внутрішній світ героїні: “Виграють оті чорнезні, оті бездонні очі” [6, 13], “плакали карі очі” [6, 20], “оченята заграли” [6, 21], “стригти очима” [6, 13].

Звернемося до наступного ключового слова роману У. Самчука “Марія” – “сонце”. Небесне світило як і людина “весь час працювало” [6, 8], “сонце допомагало життю” [6, 54], “сонце сповзає, ховається” [6, 62], “сонце так низько плаває над землею, завжди червоне і завжди сердите” [6, 66]. Слід зазначити, що остання метафора підсилюється епітетами *червоне, сердите*, і це збагачує образ твору та вказує на певне емоційне ставлення автора до зображуваних явищ.

Антропоморфізація зустрічається в романі і в таких випадках, як: “Старе розлоге село заборсалось в садах, гаях, ярах” [6, 16], “село ципить зуби” [6, 124]; «війна ніколи не жартує» [6, 70], “Йшла велика війна. Забирала все нових новобранців” [6, 92]; “На полях ридали півкоти” [6, 63] тощо.

Другий різновид *метафори-оживлення – зооморфізація*. Кількість таких метафоричних структур у романі Уласа Самчука значно менша, ніж *антропометафор*. Це можна пояснити тим, що письменник переносить частіше людські дії (а не тваринні) у сферу неживого, яке так само, як і людина, прагне щастя, добра, любові.

“Село вертається знов до свого гнізда...” – метафора, основою якої є ототожнення села птахів, який повертається (прилітає) до свого *дому-гнізда*. Порівнюються з *птахами* і головні герої роману: “Корній і Марія, мов старі птахи, залишили своє давнє гніздо і вилетіли...” [6, 115]. У даному випадку *зоометафора* підсилюється епітетами, тому в нашій уяві постають *старі птахи, давнє гніздо*. Також фіксуємо і сполуку “село нащитинюється” [6, 124], у якій відображено внутрішній стан, поведінку людей, які, як і звірі, готуються до оборони / захисту своїх домівок.

Третій різновид *метафори-оживлення – флороморфізація*. *Флорометафори* у романі Уласа Самчука зустрічаються рідко, але ті приклади, які ми знаходимо, вражають своєю образністю.

“Вернулася до Корнія Марія хвора, але порожня, мов вилуцений стручок” [6, 57] – авторська метафора, підсилена епітетами, розкриває читачам жахливу правду життя: “...порожня, мов вилуцений стручок (Марія)” означає, що жінка позбулася ще ненародженої дитини, вбила живу частинку себе. “Марія гнулася перед ним лозою” [6, 59], “Марія, яка хмелиною в’ється навколо дужого тіла ворога” [6, 63] – такі *флорометафори* ототожнюють образ Марії з лозою та хмелиною (гнучкими, тоненькими рослинами), а разом з тим звертають

увагу читачів на те, що головна героїня роману – витривала жінка, яка має гнучкий характер, багатий на відтінки. До речі, і *лоза*, і *хмелина* вказують на *одиночність*. Марія дитиною залишилася сиротою, самотньою, без люблячих і добрих батьків.

Метафора-опредмечення виявляється шляхом надання абстрактним поняттям властивостей конкретних предметів та речовин. У романі знаходимо такі приклади: “*Там же праці, по вуха праці*” [6, 54], “*робіть революцію*” [6, 94], “*довго змагався зі смертю*” [6, 53], “*кинь лихом об землю*” [6, 26]. Як бачимо, в усіх випадках абстрактна лексика – *праця, революція, смерть, лихо* – перевтілюється в конкретні назви категорії істот чи неістот.

За нашими спостереженнями, предметна концептуалізація світу у художньому мовленні Уласа Самчука охоплює тематичні групи ключових слів, що найчастіше входять до метафоричного контексту назв природніх стихій. “*Горіли й виливалися старі очі*” [6, 97] – метафора, яка порівнює *старі очі* з *вогнем* та *водою* (природніми стихіями). Слово “*старий*” виступає підсилювальним епітетом. “*Небеса горять патлатими хмарами*” [6, 109], “*На небі горить велике жагуче світло*” [6, 141] – вказується на схожість небес, жагучого небесного світла з вогнем.

Отже, для створення яскравих і ємних образів, які збагачують мову, потрібно володіти особливим поетичним даром, який, безперечно, притаманний Уласові Самчуку.

Образний світ письменника багатий на метафору, яку часто підсилюють яскраві та влучні епітети. *Оживлення* і *опредмечення* у метафорах У. Самчука набувають особливих, іноді парадоксальних характеристик, які відбивають незвичайний погляд автора на світ, визначають творчу індивідуальність художника. Вони передають емоційне напруження, драматизм і трагедійність авторського світовідчуття. За допомогою метафор, які часто автор накопичує в одному реченні, створюються неповторні образи й картини “*Курчилася сердитим кулаком земля і натагала м’яку, білу рукавицю*” [6, 8].

Розглянуті метафори в романі У. Самчука мають унікальну змістову місткість, оскільки зображують предмет або дають йому оцінку через ключове слово. Наша спроба дослідити особливості такого мовного засобу вираження в романі автора сприяє глибшому розумінню художньої спадщини митця, його мовної особистості.

Список використаної літератури

1. Білозуб А. Метафора у художньо-поетичному мовленні Анатолія Мойсієнка / А. Білозуб // Лінгвістичні студії.: зб. наук. пр. – Донецьк, 2006. – Вип. 14. – С. 181-184.
2. Дацишин Х.П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Х. П. Дацишин. – Львів, 2005. – 19 с.
3. Метафора в поезії І. Бахтерева // Українські реферати. – Режим доступу: <http://ukreferat.com.page,8,54418-Metafora-v-poezii-I-Bahtereva.html>
4. Метафора. Функції, види і роль метафори в мові і житті. – Режим доступу: <http://kasner.kiev.ua/metafora-ce-funkcii-vidi-i-rol-metafori-v-movi/i>
5. Пентилюк М. Дієслівні метафори в поезіях М. Чернявського / М. Пентилюк // Просвіта Херсонщини. – Режим доступу: <http://prosvil-ipsys.net/visnik-tavriyskoyi-fundaciyi-vipysk-5/mariya>
6. Самчук У. Марія; Куди тече та річка / У. Самчук. К.: Наук. думка, 1999. – 416 с.
7. Форманова С. В. Ключові слова як вектор інтерпретації художнього тексту / С. В. Форманова // Культура народів Причорномор'я. – 1999. – №6. – 234-239 с.